

UOT 37.01.

Aydın Xəlid oğlu Kərimov

Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi,
Gəncə Dövlət Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı,
<https://orcid.org/0009-0007-8861-7791>
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(3\).59-65](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).59-65)
E-mail: aydin.karimov@mdu.edu.az

BACARIQLAR VƏ KOQNİTİV BACARIQLAR

Aydın Khalid Karimov

lecturer at Mingachevir State University,
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at Ganja State University

SKILLS AND COGNITIVE SKILLS

Айдын Халид оглы Керимов

преподаватель Мингечевирского Государственного Университета,
докторант по программе доктора философии
Гянджинского Государственного Университета

НАВЫКИ И КОГНИТИВНЫЕ НАВЫКИ

Xülasə. Məqalədə insan bacarıqlarından bəhs olunur. Bacarıqlar insanın hərəkəti və ya əqli imkanlara yiyələnməsi üçün icra etdiyi hərəkətləri müvafiq qaydada yerinə yetirməsi kimi şərh edilir. Göstərilir ki, fəaliyyət prosesində yeni bacarıqlarla yanaşı yeni biliklər çalışma, tapşırıq, oyun, təmrin, test, layihə və s. vasitəsi ilə formalaşır. Məqalədə aparılan təsnifatlaşdırmada bacarıqlar dərkətmə, təlim, əmək, təşkilati, kommunikativ və s. sahələrə ayrılır. Bacarıqların əsasında duran motor bacarıqların psixofizioloji xüsusiyyətləri izah edilir. Göstərilir ki, motor bacarıqlar olmadan digər bacarıqlar da inkişaf edə bilməz. Məqalədə, həmçinin koqnitiv bacarıqların da təsnifatlaşdırılması aparılır. Təsnifatda sensor siqnalların qəbul edilməsi, diqqət, hafizə, təfəkkür, nitq kimi idrak prosesləri üzrə formalaşan koqnitiv bacarıqların qısa izahı verilir. Burada diqqət mərkəzinə gətirilən digər məsələ koqnitiv bacarıqların tətbiqini stimullaşdıran digər psixoloji quruluşlarla bağlıdır. Qeyd edilir ki, sosial – koqnitiv bacarıqlar kimi ayırd edilən bu bacarıqlara motivləşmə, komandada işləmək, özünüizamlama, təşkilatçılıq, məqsədqoyma, qərar qəbulətmə, sosial intellekt, emosional intellekt, sosial rol davranışı və s. daxildir. Nəticədə bacarıqların insan həyatında, peşəkar fəaliyyətindəki mühüm rolu qeyd edilir.

Açar sözlər: *bacarıq, motor bacarıq, koqnitiv bacarıq, koqnitiv qabiliyyət, sosial-koqnitiv bacarıqlar, öyrənmə, mənimsəmə, sensor siqnallar, diqqət, hafizə, məntiqi düşünmə, dil*

Abstract. This article discusses human skills. Skills are interpreted as actions that a person performs to acquire motor or intellectual abilities, carrying out those actions in the appropriate manner. It is shown that, alongside new skills, new knowledge and habits also emerge during the process of activity. Skills are formed through various activities in the learning process, such as work, tasks, games, exercises, tests, projects, etc. In the classification presented in the article, skills are divided into fields such as perception, learning, labor, organization, communication, and so on. The psychophysiological characteristics of motor skills, which form the basis of other skills, are explained. It is stated that without motor skills, the development of other skills is impossible. The article also provides a classification of cognitive skills. A brief explanation is given for cognitive skills formed through the perception of sensory signals, attention, memory, thinking, speech, and other cognitive processes. Another issue highlighted is the relationship between cognitive skills and other psychological constructs that stimulate their application. It is noted that the social-cognitive skills include motivation, teamwork, self-regulation, organizational skills, goal setting, decision making, social intelligence, emotional intelligence, social role behavior, and so on. In conclusion, the important role of skills in human life and professional activity is emphasized.

Keywords: *skill, motor skill, cognitive skill, cognitive ability, social-cognitive skills, learning, assimilation, sensory signals, attention, memory, logical thinking, speech*

Аннотация. В статье повествуется о человеческих навыках. Навыки трактуются как действия, которые человек выполняет для овладения двигательными или умственными возможностями, выполняя их в соответствующем порядке. Показано, что в процессе деятельности, помимо новых умений, появляются новые знания и навыки. Навыки формируются через различные виды деятельности в процессе обучения, такие как работа, задания, игры, упражнения, тесты, проекты и др. В классификации, проведенной в статье, навыки разделены на области восприятия, обучения, труда, организации, коммуникации и т. д. Объясняются психофизиологические особенности моторных навыков, лежащих в основе других умений. Утверждается, что без моторных умений невозможно развитие других навыков. В статье также проводится классификация когнитивных навыков. В классификации дается краткое объяснение когнитивных навыков, формирующихся в процессе восприятия сенсорных сигналов, внимания, памяти, мышления, речи и других когнитивных процессов. Особое внимание уделяется другому вопросу, связанному с психологическими конструкциями, стимулирующими применение когнитивных умений. Отмечается, что к социально-когнитивным навыкам относятся мотивация, командная работа, саморегуляция, организационные навыки, постановка целей, принятие решений, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, социальное поведение и др. В результате подчеркивается важная роль навыков в жизни человека и его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *навыки, моторные навыки, когнитивные навыки, когнитивные способности, социально-когнитивные навыки, обучение, усвоение, сенсорные сигналы, внимание, память, логическое мышление, речь*

Həyatda özümüzü anladığımız, tanıdığımız, dərk etməyə başladığımız dövrlərdən etibarən yeni-yeni şeylər öyrənməyə çalışırıq. Əvvəllər bunu dağırıq, qeyri-müəyyən hərəkətlərlə edirdiksə, artıq öyrənməyin vacibliyini anladıqdan sonra, onları məqsədyönlü şəkildə edirik. Çalışdıqlarımız isə bizdən böyüklərin hərəkət, danışmaları olur. Onlar kimi hərəkət etmək, danışmaq, təqdim etmək istəyirik. Bütün bu istəklər hələ məktəbəqədər yaşdan yaranan böyümək tələbatlı ilə bağlı olur. İlk dövrlərdə bu tələbat özünü böyüklərə oxşamağa canatma, daha sonralar isə özünüinkişaf tələbatı kimi göstərir. Nəhayət, beş-altı yaş dövründə, özümüzü şəxsiyyət kimi tanıdıqdan sonra bütün bunların öyrənmə və mənimsəmə yolu ilə baş verə biləcəyini anlayırıq. Məktəb təhsilinin ilk illərindən daha ciddi işlərə doğru yönəlirik – bilikləri mənimsəməyə və tətbiq etməyə.

Biz sizə burada hər bir insan övladının hələ körpəlikdən başlayaraq özündə formalaşdırdığı bacarıqların necə yaranmasının qısa xülasəsini xatırlatdıq. Bəli, bacarıqlar yalnız şüurlu olaraq deyil, həm də körpəlikdən instinktiv qüvvələrin təsiri ilə formalaşmağa başlayır. Beş yaşdan sonra bu proses şüurlu cəhdlərlə davam edir, yəni biz özümüzə bu və digər bacarıqların formalaşdırmaq üçün fəallıq göstəririk. Artıq bilirlik ki, hər hansı bir işi yerinə yetirmək üçün müvafiq bacarıqlara sahib olmalıyıq.

Bəs nədir bacarıqlar və onun quruluşunda nələr durur?

Hər gün edəcəyimiz hərəkətləri beynimizdə konstruksiyalaşdırırıq. Sadə və ya mürəkkəb

hərəkətlərin icrası üçün planlar qururuq. Bəzi prosesləri şüursuz, bəzilərinə şüurlu olaraq nizamlayırıq. Əgər bizdən adət etdiyimiz hərəkətlərin icrası tələb olunursa, məlumatların təhlilinə, hərəkətlərin planlaşdırılmasına o qədər də vaxt sərf etmirik. Bəzən bu barədə, ümumiyyətlə düşünmürük, çünki onlar artıq bizdə avtomatlaşmış bacarıqlardır: yol getməyimiz, yazı yazmağımız, qidalanmağımız, söhbət etməyimiz kimi. Ancaq, əgər bizdən tanımadığımız yolu getmək, Çin mətbəxində istifadə edilən çubuqlarla qidalanmaq, yad dildə danışmaq tələb olunursa, əlbəttə ki, tərəddüd yaranacaq. Ona görə ki, bu sahələrdə yeni bacarıqlarımız olmaya bilər.

“Bacarıq” bizə təkrarlar yolu ilə formalaşan və hərəkətlərin avtomatlaşması ilə nəticələnən fəaliyyət qabiliyyəti kimi məlumdur. Onların sayı çoxdur: yazmaq, oxumaq, öyrənmək, mənimsəmək, hesablamaq, rəqs etmək, şəkil çəkmək, ünsiyyət bacarığı və s. Psixologiyada sadaladığımız bacarıqların hər birinin öz quruluşu və öz xüsusiyyətləri vardır. Əgər biz yazmaq bacarığından danışırıqsa, bu zaman daha çox psixomotor quruluşdan, öyrənmə, mənimsəmədən danışarkən idrakdan, intellektdən və ya koqnisasiyadan, ünsiyyətdən bəhs ediriksə - dinləmək, danışmaq aparmaq, qarşılıqlı əlaqələri tənzimləmək kimi məsələlərdən bəhs etmiş oluruq.

Kembridj Universitetinin izahlı lüğətində bacarıq – “nəyisə öyrənmək üçün xüsusi qabiliyyət”, “təlim və tərbiyə yolu ilə inkişaf etdirilən və fəaliyyət üçün faydalı olan xüsusi bir qabiliyyət”, kimi izah edilir [20]. Mənbələrdə ba-

carıqların inkişaf etdirilməsi nümunələri də verilir: semantik bacarıqların tətbiqi fonoloji, morfosintaktik və linqvistik bacarıqlar tələb edir, texniki, koqnitiv, musiqi bacarıqları həyata keçirilməsində də mühakimə tələb edən dəqiq müəyyən edilmiş qabiliyyətlər lazım gəlir [21; 22].

Əgər biz fəaliyyət sahəmizdə üzləşdiyimiz təcrübələrə diqqət yetirsək, aydın olur ki, kompüter mühəndisliyinin dərin riyazi bacarıqları müxtəlif proqramların hazırlanması və AI sistemi üzrə (kompüterlərdə süni intellektin məhsuldar, yaradıcı, oyun, əyləncə, təhlükəsizlik və s. proqramlarla yüklənməsini təmin edən texnoloji sahə) texnologiyaların tətbiqini, psixolinqvistik bacarıqlar yazıçılıq, şəriyyət, musiqi bacarıqları bəstəkarlıq, ifaçılıq yaradıcı şəxsiyyəti peşəkarlıq səviyyəsinə qaldırır, onun uğurlarını təmin edir, müəllimin şagirdlərlə, tələbələrə şəxsiyyətlərarası münasibətlər qurmaq bacarıqları tədrisin keyfiyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

L.Ş. Əmrəhli bacarıqların psixoloji mahiyyətini belə izah edir: *“Bacarıq dedikdə - insanın*

(subyektin – şagirdin, müəllimin) hərəkəti və ya əqli imkanlara yiyələnməsi üçün icra etdiyi hərəkətləri müvafiq qaydada yerinə yetirməsi başa düşülür. Bu zaman yeni bacarıqlarla yanaşı yeni biliklər və vərdislər də yaranır. Bacarıqlar təlim prosesində yerinə yetirilən müəlisələr: çalışma, tapşırıq, oyun, təmrin, test, layihə və s. vasitəsi ilə formalaşır” [3, s. 8].

Bacarığın tətbiq edilməsi vasitələri müxtəlif ola bilər, lakin onun nəticələri gözlənilməli kimi olmalıdır. Bacarığın başlıca əlaməti - insanın konkret situasiyada özünün bilik və vərdislərini tətbiq edə bilməsidir. Buna “icra etmə bacarığı” və ya “tətbiq etmə bacarığı” da deyilir. Bacarıqlı insan müvafiq bacarıqlar sistemindəki hərəkətləri dəqiq mənimsəmiş, onu müxtəlif vaxtda, müxtəlif situasiyada tətbiq etməyi bacaran insandır. Bacarıqların əsas qruplaşmasına bunlar daxildir [3, s. 9, şəkil 1]: dərk etmə (koqnitiv) bacarıqları; ümumi təlim və ya əmək bacarıqları; konstruktiv bacarıqlar; təşkilati bacarıqlar; texnoloji bacarıqlar; kommunikativ bacarıqlar.

Ümumi bacarıqlar

Şəkil 1.

Bacarıq anlayışı bilik – bacarıq- səriştə triadasının bir hissəsini təşkil edir. Bacarıqların formalaşmasının ən mühüm mərhələsi görülməli işin beyində şüurlu şəkildə planlaşdırılmasıdır. Bu proses hərəkətlərin konstruksiyalaşdırılması kimi baş verir. Kurikulum taksonomiyala-

rında bu proses idraki bilik kimi bizə məlumdur. Bundan sonra həmin hərəkətlər psixomotor sahəyə köçürülür, affektiv proseslərlə müşayiət olunur [12].

Bacarıqların formalaşması prosesi həm psixologiya araşdırmalarda, həm də öyrənmə nəz-

əriyyələrində əsas mövzulardan biridir. A.N.Bernşteyn [8], B.Blum [13], A.S.Finn [13], J.Martins [11], Ə.Ə.Əlizadə, H.Ə.Əlizadə [1], L.Ş.Əmrəhli [3], İ.H.Sultanova [7], R.Ə.Əyyubova [4] və b. araşdırmalarından aydın olub ki, bacarıqlar əvvəlcə müstəqil, inkişaf etmiş və şüurlu olaraq baş verən, icra edilən fəaliyyət üsulu kimi formalaşır, vərdişə çevrilir. Eyni cür hərəkətlərlə dəfələrlə təkrarlanan vərdişlər hansısa sahə (yemək, geymək, qaçmaq, yazmaq, tutmaq, hoppanmaq, məntiqlə düşünmək, məsələ həll etmək və s.) bacarıqlar yaradır. Nəticədə avtomatik hərəkətlər yaranır. Belə avtomatik hərəkətlər sonra bacarığa çevrilir. Hər bir bacarıq müəyyən bir vaxt müddətində, enerji sərf edərək, dəfələrlə təkrarlanan hərəkətlərlə qurularaq inkişaf edir.

D.A.Pospelov [9], A.R.İsmayilov [5], G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova [6] insan tərəfindən yaradılan süni intellektin məhz koqnitiv bacarıqlara əsaslandığını bildirirlər. D.A.Pospelov bunu belə izah edir ki, *“situasiyanın idarə edilməsi süni intellekt nəzəriyyəsinin ideyalarına əsaslanan mürəkkəb texniki və təşkilati sistemlərin idarə edilməsi metodudur: idarəetmə obyektinə və onun idarə edilməsi üsulları haqqında biliklərin məntiqi-liqivistik modellər səviyyəsində təqdim edilməsi, öyrənmə və mənimsəmə metodlarından istifadə, nəzarət prosedurlarının qurulması”* və s. [9, s. 7].

G.A.Rzayeva və A.N.İbrahimova göstərirlər ki, *“süni intellekt sistemləri” anlayışına yanaşma texniki sahədə qeyd olunan tarixi faktorlardan asılı olaraq formalaşmış və inkişaf etmişdir. B.J.Copeland hesab edir ki, süni intellekt insanlara xas olan məqsədyönlü fəaliyyətin, kompüter nəzarətindəki mexanizmin müəyyən qaydada icra etmə qanunauyğunluğudur. A.N.Averkin, D.A.Pospelov kimi müəlliflər süni intellekti ümumi olaraq insanı digər canlılardan fərqləndirən şüur elementlərini özündə əks etdirən, yaradıcı fəaliyyəti realizə edən ağıllı sistem kimi xarakterizə etmişlər”* [6, s. 11].

Bir sözlə, bacarıqlar çoxsaylı məşqlərin, xüsusi şəraitdə və vasitələrlə təşkil olunmuş təkrarlanan hərəkətlərin yerinə yetirilməsi nəticəsində formalaşır. Onları inkişaf etdirmək üçün hərəkət üsulları dəyişdirilərək daha da təkmilləşdirilə və möhkəmləndirilə bilər. Məhz bacarıqlar sayəsində hərəkətlər daha tez, dəqiq və düzgün yerinə yetirilir. Bu əsasda yeni bilik və yeni bacarıq qazanılır.

Bacarıqların əsasında vərdişlər durur. Fəlsəfədə vərdişlərin (habitus) ilk izahı Foma Akvinalı tərəfindən verilmişdir. O, vərdişləri işin keyfiyyəti (qualitas) kimi səciyyələndirir. Bacarıqlara isə daha geniş mənada, insanın daxili imkanları, potensialı kimi baxılır. İnsanın sağlamlığı (sanitas), elmi və fəziləti (virtus) bacarıqlarla müəyyən edilir. Vərdişlərdən fərqli olaraq bacarıqların aktuallaşması üçün, bir qayda olaraq, müəyyən, şərtlər, meyillər tələb olunur [21, s. 3].

Bacarıqlar – motor (hərəkət) bacarıqları üzərində inkişaf edir. Motor bacarıqlar əvvəllər dəfələrlə həyata keçirilən, özünü və mühiti öyrənməyə, dəyişməyə, inkişaf etdirməyə yönəldilən hərəkətlər toplusudur. Belə təkrarlanan hərəkətlərin köməyi ilə avtomatlaşma baş verir. Psixologiyada bacarıqların məşhur tədqiqatçısı N.A.Bernşteyindir. O, motor bacarıqların formalaşmasının fərdiyyətdən asılı olan məsələlərini öyrənərək ətraflı şəkildə onların izahını vermişdir. *“Hərəkətləri idarə etmək mürəkkəb fizioloji və psixoloji proses olub, baş beyin qabığının müxtəlif sahələrində baş verir. N.A.Bernşteyn onların şaquli prinsipinin minimum beş səviyyəyə ayırır. Hər bir səviyyə özünü funksiyasına, lokallaşmasına və afferentasiyasına malikdir* [19, s. 253-254].

N.A.Bernşteyn, həm də motor bacarıqların bir neçə səviyyədə formalaşdığını müəyyən etmişdir. Onlar tədqiqatçı tərəfindən E, D və C səviyyələr kimi izah edilir.

E səviyyəsi – hərəkətlərin məqsədyönlü fəaliyyətin istiqamətini təmin edir, hərəkətləri mənalandırır.

D səviyyə – hərəkət, korreksiya və avtomatizm baş verir. Burada insanın zəncirvari hərəkəti onun semantikasını təmin edir.

C səviyyədə – insanın məkan səviyyəsidir. Burada səylər tənzimlənir. Mühitə və bütün xarici amillər davamlı uyğunlaşma baş verir. C səviyyə həm də müxtəlif funksiyaları olan iki alt-səviyyəyə malik olmasına baxmayaraq, ümumi xarakteristikaya malik olan birləşmiş səviyyədir. C1 alt-səviyyə hərəkətin məkandakı yerini və xarici mühit təsirlərinə qarşı davamlı tənzimlənməsini təmin edir. C2 alt-səviyyə hədəflərin və hərəkətlərin dəqiqliyini müəyyənləşdirir.

Dərketmə (koqnitiv) bacarıqlar sensor siqnalların qəbul edilməsi, həmin siqnallar əsasında əvvəllər qavranılan, tanınan obyektlərin xassə və keyfiyyətlərinin avtomatik olaraq xatırlan-

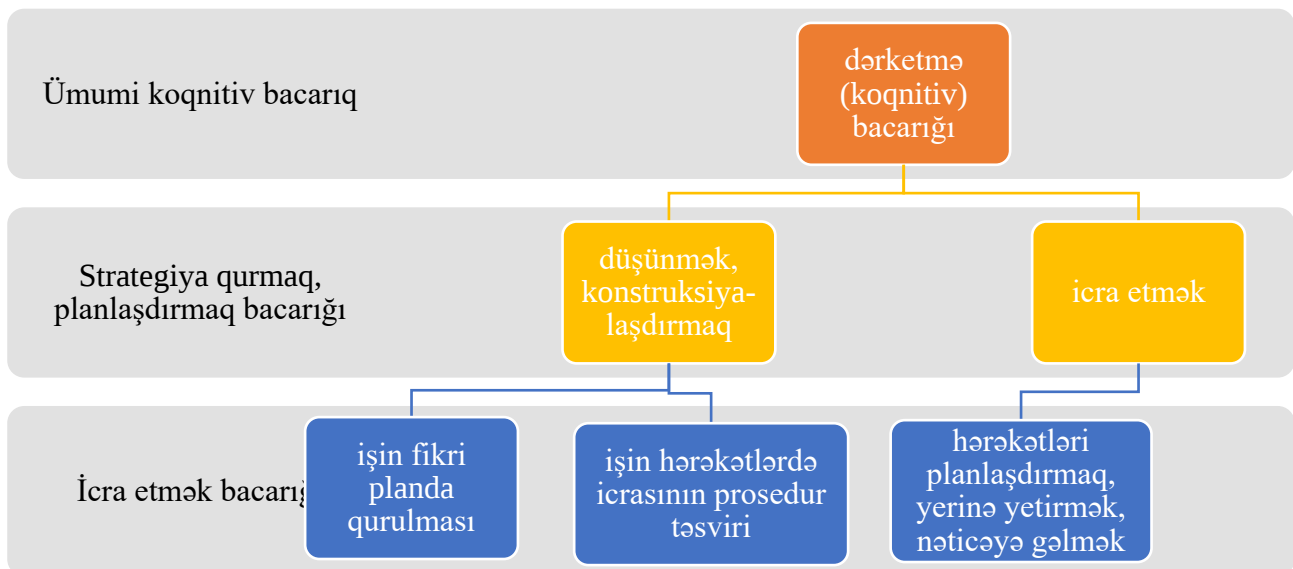
ması, onlar üzərində əməliyyatların aparılması prosesidir. Koqnitiv bacarıqlar düşünmək, diqqət yetirmək, alınan məlumatı emal etmək, əqli hərəkətləri planlaşdıraraq icra etmək və nəticəyə gəlmək prosesidir. *“Koqnitiv bacarıqlar İKT-dən istifadə etməklə səmərəli fəaliyyət göstərmək, müasir məlumat vasitələrində, telekommunikasiya texnologiyalarından peşə fəaliyyətində məqsəduyğun istifadə, zəruri məlumatların axtarışı, təhlili və seçimi, yeni informasiyanı yaradıcı şəkildə təhlil etmək, öz işində məlumatların qorunmasını təmin etmək, informasiyaların işlənməsi, ümumiləşdirilməsi, saxlanması, ötürülməsi və yüksək səviyyədə nəticə əldə etmək bacarığıdır”* [16].

Koqnitiv bacarıqlar, eləcə koqnitiv funksiyalarla bağlıdır. Koqnitiv funksiyalar, bir tərəf-

dən, ətraf aləmdən gələn informasiyaların düzgün emalına cavabdehlik daşıyır, digər tərəfdən, bütövlükdə koqnitiv prosesləri nizamlayır. Nəticədə həmin funksiyalar anlayışlarla, riyazi əməliyyatlarla, mətnlərlə işləməyi, yeni biliklər əldə etməyi, həmin biliklər əsasında yeni bacarıqların formalaşmasını təmin edir.

Müəllifin fikrincə, koqnitiv bacarıqlar beynin ətrafımızdakı dünya haqqında məlumatları necə emal etməsi ilə əlaqəli zehni qabiliyyətlərdir. Başqa sözlə desək, insanın öz hissləri ilə dərk etdiyi, həm də mülahizə və düşüncələri ilə qəbul etdiyi şeydir.

Koqnitiv bacarıq inkişaf etdikcə şəxslənərək daha kiçik bacarıqlara bölünür. Bu prosesi aşağıdakı kimi təsvir edə bilərik (şəkil 2).

Şəkil 2.

Koqnitiv bacarıqların diferensiaslaşması

Koqnitiv bacarıqların formalaşması əhəmiyyətli dərəcədə koqnitiv qabiliyyətlərdən asılıdır. Koqnitiv qabiliyyətlər dünyanı dərk etmək üçün özünün fərdi və koqnitiv üslubu əsasında ətraf aləmin reallıqları haqqında məlumatların təhlilini aparmaq, bu məlumatların nəticələrindən özünüinkişaf üçün istifadə etmək kimi məsələlərlə bağlıdır. Koqnitiv qabiliyyətlərin əsasında insanın fərdi quruluşuna xas olan qavrama, yad-

dasaxlama və yadasalma, məntiqi təhlil aparmaq, həmin fəaliyyətə yaradıcı yanaşmaq kimi özünə-məxsus qabiliyyətlər durur. Beyin zədələnmələrində qabiliyyətlərin işi pozula, zəifləyə bilər. Bu zaman koqnitiv qabiliyyətlərin iş əmsalı aşağı düşür, bütövlükdə əqli əməliyyatlarda ləngimə, pozuntu və yayınmalar baş verir.

Koqnitiv bacarıqların təsnifatı onu quruluşu baxımından da aparılır (şəkil 3).

Şəkil 3.

Koqnitiv bacarıqların təsnifatı

Diqqətin xüsusiyyətlərinə görə insanın malik olduğu bacarıqlar: davamlılıq, seçicilik, mərkəzləşmək, paylanmaq və s.

Yaddasaxlama və yadasalma bacarıqları: işçi hafizənin genişliyi, uzunmüddətlik, tez xatırlama, tez yadasalma, obrazların, sürətlərin tanınması və s.

Məntiqi düşünmə bacarığı: müxtəlif obraz, hadisə və tapşırıqlar üzərində düşünərək onları cavablandırmaq, həll etmək və qərar qəbul etmək.

Topoqrafik bacarıqlar: sensor integrasiya proseslərini mükəmməlliyi, vizual görmə və eşitmə, məkan münasibətlərinin, bədən koordinasiyasının, zaman hissinin, hərəkətlərin dərki və s.

Psixolinqvistik bacarıqlar: dil məlumatlarının emalı, həmsöhbətin dediklərini anlamaq, qavramaq və cavablandırmaq, dil kodlarını başa düşmək, mətnlərdən açar sözlər seçmək, denotatları müəyyənləşdirmək, yad dili asan öyrənmək və s.

Sosial-koqnitiv bacarıqlar. Koqnitiv bacarıqların inkişafında və tətbiqində onu stimullaşdıran sosial-psixoloji quruluşlar da vardır. Onlara motivasiya, komandada işləmək, özünü-zamlama, təşkilatçılıq, məqsədqoyma, qərar qəbuletmə, sosial intellekt, emosional intellekt, sosial rol davranışı və s. daxildir. Eləcə də insanın

ünsiyyət, münasibət, kommunikativlik sahəsindəki bacarıqları sosial-koqnitiv bacarıqları əhatə edir. O cümlədən sosial və emosional intellektin, sosial rol davranışının quruluşuna daxil edilən bir sıra bacarıqlar da sosial bacarıqlara aiddir.

Koqnitiv bacarıqlar həm də təlim-öyrənmə bacarıqlarıdır. Onların böyük bir qismi hər bir kəsin həyatında məktəb təlimində inkişaf edərək formalaşır. Ə.Ə.Əlizadə, İ.H. Sultanova *“Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu”* həmin bacarıqları taksonların (məqsədlərin) əsas nəticəsi olaraq izah edirlər [2]. Yəni, dərslərin məqsədi şagirdlərdə mövzu üzrə müvafiq koqnitiv bacarıq formalaşdırmaqdır. Ə.Ə.Əlizadə, H.Ə. Əlizadə dərslərdə bacarıqların yaradılması prosesi belə aydınlaşdırırlar: “Təlim məqsədlərinin taksonomiyası tədris prosesini elmi-metodik səviyyədə planlaşdırmaq və onun nəticələrini ölçmək imkanı verir. Onun əhəmiyyətini bu ölçülərlə qiymətləndirmək lazımdır. Öyrənmə taksonomiyası iki blokdan – a) bilik (informasiya), b) bacarıq və vərdişlər sistemindən ibarətdir. Birinci blok B.Blumun taksonomiyasının əsas kateqoriyalarına söykənir. İkinci blok bacarıq və vərdişlərin sistemli öyrədilməsini nəzərdə tutur” [1, s. 201-203].

Problemin aktuallığı. Koqnitiv bacarıqlar həm insanın şəxsi həyatında, həm də peşə fəaliyyə-

tində lazımdır. Bu bacarıqlar olmadan insan nə sosiallaşa, nə də şəxsiyyətə çevrilə bilməz. Nə təlim materiallarını öyrənə, nə də onları tətbiq edə bilməz.

Problemin elmi yeniliyi koqnitiv bacarıqlar, koqnitiv bacarıqların tətbiqini stimullaşdıran digər psixoloji quruluşlar, motor bacarıqların psixofizioloji xüsusiyyətləri və onların əhəmiyyəti ilə bağlıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə qeyd edilən koqnitiv bacarıqlar hələ kiçik yaşlardan başlayaraq uşaqlarda formalaşdırılmağa başlanmalı, bu proses hər bir fərd tərəfindən həyatın sonuna qədər davam etməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə. - Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, - 2010. - 600 s.
2. Əlizadə, Ə.Ə., Sultanova İ.H. Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu / Ə.Ə.Əlizadə, İ.H. Sultanova. - Bakı: 2008. -172 s.
3. Əmrəhli, L.Ş. Koqnitiv bacarıqlar/ L.Ş.Əmrəhli. - Bakı: MBM, - 2014.- 198 s.
4. Əyyubova R.Ə. Problemlə situasiyalarda tələbələrə koqnitiv fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri / psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru diss.../ -Bakı: 2024. -143 s.
5. İsmayilov A.R. Təhsildə süni intellekt və onun inkişafı// “Süni intellekt və onun tətbiq sahələri” mövzusunda Respublika elmi konfransın materialları, 07-08 dekabr 2023, Sumqayıt DU, -s. 233-235.
6. Rzayeva G.A. Süni intellekt, insan hüquqları və fərdi məlumatların təhlükəsizliyi: Dərslik / G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova. - Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2021. – 200 s.
7. Sultanova İ.H. Təhsilin psixopedaqoji məsələləri: taksonomiyalar // Standart və kurikulumlar: nəzəri və praktik məsələlər, TPI, - 2016, s. 66-94.
8. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность/ Н.А.Бернштейн. – М.: Наука, - 1990. – 495 с.
9. Пospелов Д.А. Ситуационное управление: Теория и практика Изд. 2. / Д.А. Пospелов. – М.: Наука, – 1986. – 288 с.
10. Что такое когнитивные навыки и почему они так важны для человека/ <https://www.ferra.ru/news/techlife/chto-takoe-kognitivnye-navyki-i->
11. Мартинс Ж. Разница между профессиональными и коммуникативными навыками. <https://asana.com/ru/resources/hard-skills-vs-soft-skills>
12. Трилинг В., Фадел Ч. Навыки человека XXI века. <https://rcpp.by/article/navyki-cheloveka-xxi-veka/>
13. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives / B.S.Bloom, M.D.Engel hart, E.J.Furst, Hill W.H., D.H.Krathwohl. – London: David McKay Company, 1956.-207 pp.
14. Finn A.S. Cognitive Skills, Student Achievement Tests, and Schools// A.S. Finn, M.Kraft, M.West / Psychological Science, January, 25(3), 2014/. – p. 736-744.
15. Thomas K. Learning taxonomies in the cognitive, affective, and psychomotor domains/ K. Thomas. - Rocky Mountain Alchemy, 2004. – 17 pp.
16. Kurikulum-Koqnitiv bacarıqlar nə deməkdir? <https://aztehsil.com/kurikulum/139-kurikulum-koqnitiv-pacarqlar-n-demkdir.html>
17. Süni intellekt haqqında dünyada ilk qanun <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/suni-intellekt-haqqinda-dunyada-ilk-qanun-tesdiqlendi>
18. Бернштейн о построении движений. Развитие двигательных навыков// <https://a-mov.ru/books/bernstein-o-postroenii-dvizhenij/009.html>
19. Широконова Л. И. Двигательные навыки по концепции Н. Ф. Бернштейна/ [chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcgclclefindmkaj/https://elib.institutemv](https://efaidnbmnnnibpajpcgclclefindmkaj/https://elib.institutemv)
20. Cambridge English Corpus /Skill/<https://dictionary.cambridge.org/dictionary>
21. Cognitive Skills/ [chromeextension://efaidnbmnnnibpajpcgclclefindmkaj/](https://efaidnbmnnnibpajpcgclclefindmkaj/) <https://egyankosh.ac.in/1710413122>
22. What is Cognitive Ability? <https://ca.indeed.com/career-advice/career-development/cognitive-ability>

Redaksiyaya daxil olub:12.05.2025.